

B.A.L.

1248

univ. Al. Lape Datu

EPIGRAFIA

SAU

STUDIUL INSCRIȚIILOR

ÎN LEGĂTURĂ CU ISTORIA ȘI ANTICHITĂȚILE CLASICE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

LECȚIE DE DESCHIDERE ȚINUTĂ ÎN 20 APRIL 1926

DE

G. G. MATEESCU

CONFERENȚIAR LA FACULTATEA DE LITERE DIN CLUJ

POST MEMBRU AL ȘCOALEI ROMÂNE DIN ROMA

BCU Cluj-Napoca

RBCFG 2009 00522

EXTRAS DIN „SOCIETATEA DE MÂINE“

Omăgiu respecto
 Dn. partea autoului
 30. X 1926
 Cluj.

Leccióna aceasta de deschidere va trata despre una din cele mai importante discipline auxiliare ale istoriei antice și anume despre *epigrafie* și despre foloasele aduse de cercetările epigrafice în urmărirea adevărului istoric.

Prin epigrafie înțelegem știința *inscripțiilor*, adică a monumentelor scrise pe material nepieritor, în deosebi pe piatră, dar și pe bronz, pe lemn și plumb, pe vase și chiar pe obiecte de metal nobil. Ea nu este o știință aparte cu mijloace de investigație, scopuri și rezultate deosebite, numai pentru sine, ci se întemeiază pe legăturile sale cu istoria antică, cu filologia clasică și cu întregul domeniu, atât de vast, al antichităților clasice și servește în mod inculculabil tocmai acestor științe.

Epigrafia este o știință auxiliară a istoriei, alături de atâtea altele, și cuprinde elemente esențiale de informație, căci izvoarele sale ne dau știri de o valoare neprețuită, pe care nu le-am putea afla din altă parte. A recunoaște acest caracter ajutător al epigrafiei nu însemnează însă a-i micșora importanța, ci din potrivă *a-i preciza rostul ei legitim* în urmărirea și descoperirea condițiilor vieții antice¹.

Pentru a ne da seama de valoarea adevărată a inscripțiilor, ca izvoare

istorice monumentale, trebuie să ne gândim că mulțimea cea mare a lor își datoresc existența relațiilor celor mai materiale, mai mărunte și mai de toate zilele ale vieții particulare și de Stat din antichitate. Ele sunt documentele într'adevăr originale ale vieții antice și trebuie să le numim izvoare de prima mână, de oarece ne inspiră cea mai mare încredere.

Numeroasele inscripții păstrate până astăzi — vre-o 300.000 sunt numai cele grecești și latinești publicate și servesc nu numai pentru întregirea și corectarea, dar și pentru îmbogățirea materialului istoric de proveniență literară, transmis nouă prin operele autorilor greci și latini și a unora dintre cei bizantini.

Valoarea lor ca documente veridice istorice stă în faptul că *ele* sunt mărturiile ocazionale în adevăratul înțeles al cuvântului, făcute pentru a sluji necesitățile zilnice ale statelor și orașelor antice sau ale cetățenilor lor, ba chiar ale libertților și sclavilor. De aceea sunt ele cele mai autentice și mai sigure mărturii istorice, contemporane cu evenimentele și cu stările ce oglindesc, de cele mai multe ori întocmite fără preocupări de opinia posterității și mai întotdeauna fără tendințe streine de scopul imediat². Și

¹ Cf. R. CAGNAT, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, Fontemoing, 1914, IV ed., p. XIII—XIV.

² Cf. W. LARFELD, *Handbuch der griechischen Epigraphik*, Leipzig, Reisland, 1907, I, p. 9.

în aceasta constă mai ales superioritatea monumentelor epigrafice față de știrile literare, la care mai adeseaori avem de lucru cu personalitatea și subiectivismul, interesat sau nu, al scriitorilor.

Inscripțiile cuprind întreaga viață antică, în domeniul public și privat, religios și profan, cu feluritele ramuri ale sale, dela cele mai importante acte de Stat (tratate; legi, discursuri imperiale) până la cea mai neînsemnată și laconică piatră de mormânt a unui sărman copil de sclav dac sau batav. Ele sunt cele mai întemeiate izvoare ale anticității, fiindcă ne arată oamenii, lucrurile și împrejurările așa cum erau în realitate, nu cum se reflectează acestea prin spiritul autorului de istorie sau de alte opere literare. Ele ne învață în sfârșit să cunoaștem împrejurări și amănunte, despre care nu ne spune nimic nici un scriitor antic, deci și în această privință izvoarele monumentale oferă un avantaj considerabil față de cele literare.

De altă parte posedăm câteva inscripții, mai vechi chiar decât cele dintâi opere istorice scrise, iar într'o largă măsură, pentru epoca mai târzie, mulțime din ele se referă la un teritoriu cu mult mai întins decât acela cunoscut prin literatura clasică. Ele sunt hotărâtoare pentru deslegarea multor probleme de istorie, geografie antică și cronologie, iar pentru unele chestiuni, țări și persoane alcătuiesc chiar *singurele mărturii* păstrate până astăzi.

O calitate specială a epigrafiei este, după expresia lui Larfeld, autorul celui mai bun și mai complet manual de epigrafie greacă, faptul că prin contactul cu aceste documente directe ea te face să simți, ca nici o altă ra-

mură a anticității clasice, pulsul cald al vieții antice³. De aceea studiul ei are un deosebit farmec pentru cercetătorul, care se dedică interpretării monumentelor acestora, săpate în piatra tare de mâna meșterilor lapicizi, contemporani cu faptele dezvăluite nouă...

Ca știință auxiliară a istoriei, epigrafia, alături de *papirologie*, cu care e strâns înrudită, a adus, mai ales în ultimii 50 de ani, importante contribuții pentru stabilirea multor fapte sigure, pentru precizarea cronologiei, umplând lacune uriașe și creiând capitole nouă în istoria veche politică a omenirii, în afară de deschiderea unor mai largi orizonturi în istoria culturală, în filologia clasică, în studiul dreptului, al constituțiilor și al religiilor umane.

În domeniul celei mai vechi istorii orientale a celor dintâi popoare, care în epoca de bronz intră în istorie prin invenția scrierii, este destul să amintesc că epigrafia egipteană, cu monumentele hieroglifice și epigrafia sumero-chaldeiană și asiriană, cu monumentele ei cuneiforme, au transformat din temelii întregul curs al istoriei vechilor imperii de cultură din văile Nilului și Eufratului, care se rezema mai înainte pe Herodot și Manethon. Inscripții uriașe onorare ne descriu carierele glorioase și sângeroase ale marilor cuceritori, faraoni sau regi asirieni, ne explică caracterul trecător al formațiunilor lor politice, ne dau informații prețioase despre credințele semitice și despre legăturile lor cu populațiile vecine, barbare și atât de puțin cunoscute nouă, ale Libienilor și

³ op. cit. I, p. 10-11.

Etiopilor, ale Chananeilor și Arabilor, ale Elamiților, Armenilor și ale celorlalte neamuri alarodice din Asia Mică. Printre aceștia ajunseser la mare strălucire în a doua jumătate a mileniului II poporul *Hetiților*, cari întemeiaseră un puternic stat de cultură cu centrul în podișul Capadociei, cu capitala *Khatti*, Boghaz-kioi de astăzi. Aici s'au dezgropat ruine impunătoare, ca și în multe alte localități din estul Anatoliei până la Eufrat și în oazele Siriei, unde regii lor luptau cu înverșunare împotriva lui Tutmes III și Ramses II, apoi în contra lui Tiglat-palasar I și Asumazirabal II, până ce fură supuși de Asirieni. Ca o dovadă despre însușirile civilizației lor, care se distingea printr'o înfloritoare industrie, stau, în afară de produsele ceramice și de numeroasele monumente descoperite, o mulțime de inscripții hetite, într'o scriere hieroglifică curioasă. Ele au dat naștere unei întregi literaturi științifice despre istoria, cultura și limba Hetiților. De aici se așteaptă și unele știri prețioase despre prima migrațiune a Grecilor în bazinul Egeei și pe coastele Asiei Mici⁴), precum și despre naționalitatea acelor îndemânateci misterioși purtători ai *civilizației cretane și insulare*.

Mai mare speranță se leagă însă, pentru deslegarea acestei importante probleme, care stă la baza culturii europene, de numeroasele inscripții descoperite în Creta. Ele ni s'au păstrat pe geme, sigilii și mulțime de tăblițe

de lut, datând mai ales din mileniul al II în. Chr., și ne documentează două feluri de scrieri, una, mai veche, figurată, hieroglifică, și alta mai nouă, lineară, asemănătoare cu aceea din inscripțiile grecești cipriote, care era silabică și s'a folosit până în vremea lui Alexandru cel Mare. Din nenorocire ambele sunt indescifrabile, din necunoștința limbii, cu excepția unui sistem zecimal de cifre, care apare în multe din inscripții, indicându-ne probabil că erau socoteli sau inventarii. Și mulți învățați își frământă mintea cu lămurirea lor, ajungându-se deocamdată la părerea, de toți acceptată, că nu e vorba de o limbă indoeuropeană, nici de una semitică, dar nici de una înrudită cu cea liciană sau cariană din Asia Mică. Creierea unei *epigrafii cretane* ar lămuri multe chestiuni de primul rang pentru începuturile civilizației elenice.

Mai de aproape ne interesează însă pe noi studiul inscripțiilor celor două popoare mediteraneene, care aparțin antichității clasice, și anume epigrafia greacă și latină, în care vom afla întregiri și îndreptări, ba chiar și multe elemente nouă, constitutive, ale vieții politice, juridice și culturale, pe care se întemeiază întreaga civilizație din vremile mai târzii și până în zilele noastre.

Epigrafia greacă începe cu inscripții săpate în serviciul religiei, cu votive și sepulcrale, care stau în cea mai strânsă legătură cu cultul. Urmează apoi prescripții de cult sau ritual, ordonanțe ale templelor și reguli de sacrificiu și în sfârșit începând din sec. VI în. Chr. apar tratate de stat, legi, decrete și alte documente de drept public și privat. Cu împunerea de-

⁴ Pentru relațiile Hetiților cu Grecii coloniști în Asia Mică, numiți în inscripțiile cuneiforme hetite *Akaiwa* (Achei), în sec. XIV-XIII, cf. G. GLOTZ, *Histoire grecque*, I, Paris, 1925, p. 89 ss.

mocrației cresc și obiceiul de a pune inscripții, în așa chip, încât Grecia se transformă într'o arhivă-lapidarium⁵.

Foarte mult datorește epigrafiei istoria greacă, atât în ceea ce privește evenimentele politice, cât și împrejurările economice, administrative, de drept și culturale, ale diferitelor state, în special dela anul 500 în. Chr. încoace. Numai din inscripții cunoaștem noi desvoltarea politică și financiară a primei ligi maritime delo-atice, întemeiată la 478 de Aristide, după lupta dela Platea, precum și a imperiului maritim atenian, care înflori în epoca aceasta de 50 de ani, numită *pentecontaetia*, până la războiul peloponesiac. De asemenea și organizarea celei de a doua ligi maritime atice, întemeiată la anul 378, după liberarea Tebei de tirania spartană.

Relațiile diplomatice și comerciale ale diferitelor state, multe probleme de constituție, administrație și drept ale celor mai puțin cunoscute cetăți din Elada sunt puse într'o nouă lumină numai prin monumentele epigrafice. Diferite ipoteze ingenioase ale învățaților pe terenul antichităților clasice au fost de curând adevărate prin descoperiri noi de inscripții, în timp ce altele au fost cu desăvârșire desmintite și condamnate.

Numeroasele inscripții dela Delphi, (peste 6000), dezgropate de Francezi, sunt cele mai bune mărturii ale unei epoci de mare glorie și strălucită cultură. Toate evenimentele de seamă ale istoriei grecești, timp de trei secole, și

din toate colțurile lumii elenice, inclusiv Sicilia, Italia sudică și coasta Galiei, se oglindesc în epigrafia darurilor și inscripțiilor votive, închinată lui Apollon Pythicus.

De o importanță capitală sunt aceste pietre vorbitoare mai ales pentru epoca elenistică, de după Alexandru cel Mare, asupra căreia posedăm neîdestulătoare izvoare literare. Regatele Ptolemeilor, Seleucizilor, Atalizilor și Antigonizilor, întemeiate de diadohi, generalii marelui cuceritor macedonean, ni sunt cunoscute mai bine din sumedenia de inscripții a acestei vremi.

Epigrafia greacă deci este și aici de mare ajutor istoriei pentru lămurirea și înțelegerea feluritelor manifestații ale vieții elenistice, ca și a relațiilor dintre aceste regate și dinastii, între ele, cu orașele grecești și mai apoi cu senatul și comandantii romani.

Dar numai pe baza marelui număr de inscripții grecești descoperite în Asia Mică (care vor fi cuprinse în publicația vieneză: *Tituli Asiae Minoris*), apoi în Siria, Egipt și Cyrenaica, pe coastele Traciei și ale Dobrogei, în Rusia meridională și Crimeea sau Chersonesul tauric, ne putem noi da seama de puterea de expansiune și pătrundere a elenismului civilizator în toată partea răsăriteană a lumii cunoscute pe atunci. Inscripțiile acestea ne arată că popoarele anatolice ca Lydienii, Lycienii, Carienii, Frigienii, Bitinii tracici și Paflagonii gândiau și simțeau grecește pe vremea stăpânirii romane, că la Pergam, Antiochia Syriei și Alexandria Egiptului se ridicaseră centre puternice de cultură elenică cu populație măruntă grecească, pe care

⁵ W. LARFELD, *Hdb. d. griech. Epigraphik*, I, p. 173-175; R. HELBING, *Auswahl aus griechischen Inschriften*, în *Sammlung Göschen*, 1915, p. 17-18.

nu o mai putem deosebi — după limbă — de cea din patria mamă.

Ele ne arată că limba greacă pătrunsesse de timpuriu prin coloniile maritime în ținuturile traco-getice și schitice și ne explică de ce barbarii Traci și Geți, ca și Schiții din nordul Mării Negre, n'au ajuns la întrebuințarea vre-unui alfabet pentru a scrie în propriile limbi, ci folosiau cu toții limba grecească în monumentele lor epigrafice, referitoare la cult și la relațiile tocmai cu Grecii negustori de pe coastă. Cât material prețios și ce informațiuni unice despre viața și ființa neamurilor trace s'au scos și se vor mai scoate din inscripțiile acestea grecești!

De altă parte inscripțiile grecești prezintă un interes cu totul deosebit și din alt punct de vedere al istoriei antice. În timp ce mai toate știrile literare privesc evenimentele și împrejurările elenice oarecum atic, atenian, deci unilateral⁶, abia inscripțiile din afară de Attica ne-au mijlocit o idee limpede despre multiformitatea organizației politice a *politeilor* grecești, a multor cetăți trecute cu vederea de scriitori, iar acolo unde s'au făcut săpături sistematice am câștigat, prin materialul epigrafic scos la iveală, cunoștințe precise și amănunte despre constituția și administrația interioară.

Pentru a face să reiasă și mai limpede însemnătatea istorică a documentelor acestora epigrafice, voi aminti numai câteva din ele, de prima importanță, devenite celebre și prin litera-

⁶ Cf. BRUNO KEIL, *Griechische Staatsaltertümer*, în GERCKE-NORDEN, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, III² (1914), p. 425-426.

tura științifică născută din interpretarea și comentarea lor.

Cea mai mare inscripție greacă este: *Legea celor 12 table din Gortyna*⁷, descoperită în Creta în 1884, pe pereții unei clădiri vechi, de fostul meu profesor de epigrafie greacă la Roma, Italianul Federigo Halbherr, inscripție a cărei copie urlașe în gips am putut-o vedea la Accademia dei Lincei. Aceste legi grecești, scrise în vechiu dialect doric, datând de pe la a. 600 în. Chr. ne îngăduie o largă privire în instituțiile de drept ale vechiului stat al lui Minos, miticul judecător al sufletelor.

Ceva mai înainte, pe la 650, se datează *inscripția mercenarilor ionieni* din garda faraonului *Psametic I*, săpată pe un colos din stâncă în Nubia, la Abu-Simbel⁸, iar mai nou, dela anul 570 înainte de Christos, este cel mai vechiu tratat politic, săpat pe o tablă de bronz, găsită la Olympia. El prevedea o alianță pe o sută de ani între *Elis*, cetatea principală a Elidei, care avea în mână conducerea jocurilor olimpice și *Heraclea* din Arcadia⁹.

Termenii, în cari e conceput acest venerabil document, sunt atât de simpli, — tratatul întreg nu are decât 10 rânduri scurte — încât ar pune în uimire pe diplomații din ziua de astăzi cu mulțimea de paragrafe ale lor.

Foarte interesant pentru relațiunile juridice dintre metropolă și colonie este *statutul colonial dat de Locrieni*

⁷ MICHEL, *Recueil d'inscriptions grecques*, 1333.

⁸ RÖHL, *Inscriptiones Graecae antiquissimae*, 482.

⁹ DITTENBERGER, *Synagoge Inscriptionum Graecarum*, 1°, 9°—MICHEL, 1. Cf. HELBING, *op. cit.*, p. 86-40.

coloniștilor lor, pe cari îi așează la *Naupactos*, la strâmtoarea care leagă golful *Patras* de golful *Corint*, în anul 456, adică pe vremea când Atena prin biruința dela *Oinophyta*, ajungea în fruntea unei ligi de uscat, îndreptată în contra Spartei. Statutul precizează drepturile și datoriile noilor coloniști, făcându-ne astfel cunoscută o chestiune cu care nu se ocupă autorii¹⁰.

Posedăm și documentul original pe marmoră al întemeierii celei de a doua *ligi maritime atice* la anul 378, al cărui text ne arată cu ce prudență proceda acum Atena față de aliații ei, printre cari se numărau Chios, Mitilene, Rodos, Bizanț și Teba, liberată de curând, supt conducerea lui *Epaminondas*. De teama Spartei și a ligii peloponesiace, Atenienii recunoșteau perfectă egalitate și autonomie a cetățitorilor-membre și renunțau la cleruhiile, adică coloniile agrare ce întemeiaseră pe teritoriul ligii. „Nu-i va mai fi permis nici unui Atenian“, zice textual inscripția, „nici pe cale privată, nici publică, să dobândească, prin cumpărare sau ipotecă sau în alt chip, vre-o casă sau vre-un ogor în teritoriile aliaților¹¹“. Aliații nu mai plătesc tribut ci contribuții, cari vor fi folosite fără greș pentru scopurile ligii, iar nu pentru înfrumusețarea Atenei, cum făcuse Pericle cu tezaurul primei ligi maritime.

O altă inscripție, din insula Chios, ne păstrează în original, pe o piatră de calcar, zidită în altarul unei biserici creștine, *un ordin al lui Alexandru cel Mare* din anul 332 în. Chr. Con-

ținutul lui e foarte precis și arată vorba hotărâtă a îndrăznețului cucertor: „Exilații din Chios se vor întoarce toți acasă; constituția în Chios va fi democratică. Se vor alege *nomografi*, cari vor scrie legile, pentru ca nimic să nu stea în calea democrației și a întoarcerii celor surghiuniți. Legile astfel compuse și scrise vor fi înaintate lui Alexandru. Chioții vor procura 20 de triere cu echipagii, care vor rămânea în serviciu pe mare atâta timp, cât va pluti și toată flota grecească... Dacă se vor isca zavistii între cetățeni și cei întorși acasă, noi vom hotări asupra lor; iar până ce se vor împăca Chioții, va rămânea la ei o garnizoană a regelui Alexandru, întreținută de oraș¹²“.

În sfârșit citez o ultimă inscripție grecească din epoca romană, extrem de prețioasă, fiindcă reproduce un *discurs al împăratului Nero*, ținut în fața Grecilor la *Corint*, în anul 67 d. Chr., prin care cunoscutul tiran în elenofilia lui le acordă în chip solemn libertatea și scutirea de impozite.

Din citirea textului epigrafic iese în relief firea vanitoasă și felul emfatic de exprimare al acestui comedian ajuns pe tronul lui Augustus: „O! voi Grecilor! Deși dela o mărinimie ca a mea nimic nu este de nesperat, totuși vă voi împărtași acuma o favoare nebănuită de voi, așa de mare, cum nici n'ați îndrăznit măcar să cereți. Voi, toți Grecii, cari locuiți Ahaia și Peloponesul, primiți libertate și iertare de biruri, cum n'ați avut nici în cele mai fericite timpuri ale voastre. O! de-ași fi putut să vă fac acest dar pe vremea

¹⁰ DITTENBERGER, *Sylloge*², 47.

¹¹ DITT., *Syll.*², 147=MICHEL, 86; cf. HELBING, p. 47-55.

¹² DITTENB., *Sylloge*², 283=Inscr. Gr. II 1, 17. Cf. HELBING, p. 55-58.

când Grecia era în înflorire, ca să vă fi folosit și mai mult prin binefacerea mea!" Și după ce mulțumește zeilor greci, pentru că i-au îngăduit să facă această faptă măreață, încheie laudându-se și mai categoric: „Căci orașe au mai liberat și alți principii, dar o provincie întregă numai Nero!¹³”

Nu mai puțin importantă pentru lămurirea și completarea a foarte multor chestiuni sau perioade mai superficiale cunoscute din istoria antică, este și *epigrafia latină*. E adevărat că la Roma obiceiul de a săpa în material durabil actele de căpetenie ale magistratilor și senatului sau ale simplilor cetățeni începe mai târziu decât în Grecia, — până în epoca lui Caesar, supt republică, inscripțiile latine fiind relativ rare, — iar de altă parte limba latină mai concisă și mai energetică dădea o înfățișare laconică, uneori cu simple formule, abreviații și sigle, textelor acestora epigrafice, cu excepția unui număr restrâns de legi, plebiscite, senatus-consulta și documente emise de magistrați și împărați. Pentru istoria romană din epoca republicană ne ajutam în schimb cu epigrafia greacă, ale cărei monumente ne servesc de pe la anul 200 în. Chr. încoace și pentru lumea romană, care intră în relațiuni din ce în ce mai apropiate cu cea elenică din sudul Italiei și din Grecia și cu cea elenistică.

Pentru epoca imperială însă, inscripțiile latine dobândesc o foarte mare importanță, atât din punct de vedere al cuprinsului, cât și al numărului extraordinar de texte ieșite la iveală în toate provinciile imperiului și în

primul rând la Roma. Ele nu joacă un rol atât de covârșitor în determinarea adevărului istoric pentru nici o altă epocă, ca tocmai pentru vremea aceasta a Caesarilor, începând cu August și mergând până la Constantin cel Mare.

Inscripțiile romane din provincii ne dau cele mai vii, mai nemijlocite și mai oficiale mărturii despre penetrăția *romanismului* în tot cuprinsul imperiului, în luptă ușoară cu particularismul provincial al barbarilor apuseni, dar în luptă foarte grea și nedecisă cu elenismul, forma superioară culturală a rășăritului grecizat.

Cât de amănunțit și cu câtă siguranță putem urmări procesul de *romanizare a provincialilor* semi-barbări, la unii mai grăbit și interesat în vederea foloaselor ce urmau, prin schimbarea numelui de-acasă cu nume sunătoare și corecte romane, la alții mai anevioie, cu mai multe ezitări sau amăgiri a sentimentelor lor naționale!

Foarte interesant și plin de învățăminte este studiul numelor strămoșilor noștri, Tracii, cu a căror romanizare și rezistență la romanizare m'am ocupat de aproape altă dată¹⁴, cercetând text după text fiecare piatră a lor, latinească sau grecească, votivă, sepulcrală sau listă oficială de ostași.

Cum anticii aveau obiceiul să-și înregistreze în inscripții și filiația, de regulă pe tată și pe bunic, adeseaori întâmpinăm câte un soldat sau ofițer inferior cu cele trei nume frumoase romane, un *M. Aurelius Vitalis* de pil-

¹⁴ G. G. MATEESCU, I *Tracii nelle epigrafi di Roma*, în *Ephemeris Dacoromana*, I, 1923. (Anuarul Școlii Române din Roma) p. 57-272.

¹³ DITTENB., *Sylloge*, 814; cf. HELBING, p. 79-83.

dă, al cărui tată se chema însă numai *Aurelius Mucatralis*, iar bunicul său cu nume curat enchorice *Mucapor, Dizae filius*, cunoscute prin frecvența lor la Traci. Dela nepotul roman curat la Tracul veritabil în a doua generație ascendentă! Alții își alegeau *cognomina* romane, asemănătoare ca formă sau măcar ca rădăcină cu numele trace, de pildă foarte frecventul *Mucianus*, în legătură cu elementul trac *Muca, Decianus* în loc de *Decebalus, Celsus*, care avea și un omonim trac, etc. Alții în sfârșit, după un bunic și un tată cu nume romane, revenia la tracism, printr'un fel de remușcare sau din cine știe ce împrejuri. Iată deci dovezi sigure despre felul cum se romanizau barbarii supuși dela o generație la alta; iată amănunte clare și neîndoelnice, pe care nu le vom găsi în nici o operă literară clasică!

În baza inscripțiilor s'au făcut studii și *cataloge de nume* — pregătese și eu un „Onomasticon Thracicum“ —, cu ajutorul cărora s'au putut lucra opere științifice de mare valoare cum este aceea a d-lui prof. *V. Pârvan* despre „Naționalitatea negustorilor din imperiul roman“, aceea a Americanului *Lindley Dean* despre „Naționalitatea ostașilor legionari“, altele despre pretorienii, sclavi, etc. Cu ajutorul gentilicilor romane din inscripții învățatul austriac *W. Schulze* în a sa „Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen“ a aruncat o nouă lumină asupra *relațiilor vechi ale Etruscilor cu Roma*, dovedind că majoritatea numelor proprii romane, chiar și Roma, sunt de originea etruscă. Și tot pe temeiul numelor proprii din inscripțiile latine am încrederea că s'ar putea da o desle-

gare, mai apropiată de adevăr, problemei, atât de importantă pentru noi, a elementelor *colonizării Daciei*, împărțind pe naționalități numărul mare de „cognomina“ ce se descifrează pe monumentele epigrafice ale provinciei.

Dar tot numai prin inscripții s'au putut cunoaște mai bine organizarea aceea interesantă a vămilor și axizelor romane — *portorium* —, a minelor prin tăblițele cerate dela *Alburnus maior*, Roșia Motilor noștri, și altceva încă de mai mare însemnătate: *administrația imperiului* și a provinciilor, a coloniilor și municipiilor și a celor mai mici sate — *vici* și *pagi* — din teritoriile rurale ale orașelor, cu toți funcționarii lor.

Numeroasele inscripții de soldați și cele peste 100 de diplome militare păstrate pe bronz, prin care împărații acordau ostașilor barbari și provinciali dreptul de cetățenie la eliberarea din serviciu, ne înfățișează în amănunte *organizarea armatei imperiale* — *legiones, cohortes* și *alae* de auxiliari, flotă, cohorte pretoriene și garda împăraților, cu datele când au staționat în diferitele provincii. Fără documentele acestea epigrafice n'am fi putut avea astăzi excelenta lucrare a lui *Alfred v. Domaszewski*, „Die Rangordnung des römischen Heeres“, despre ierarhia militară, care era foarte complicată.

Epigrafiei se datorește deasemenea un anumit reviriment petrecut în concepția istoricilor moderni, autori de istorie a imperiului, cu privire la unii dintre împărații aceia, pe cari istoriografia aristocratică și dușmănoasă, reprezentată prin *Suetonius* și *Tacitus*, ni-i descria ca pe niște fiare sălbatice setoase numai de sângele nobililor sau

ea pe niște păpuși pe tron, fără nici o pricepere în conducerea statului. Inscriptiile ni-i arată însă pe unii, de pildă Tiberius¹⁵, Claudius, Nero, Domițian, Caracalla, Gordian III, adorați de provinciali pentru grija lor gospodărească de nevoile acestora. Și erau mulțumiți supuși, chiar fericiți, de guvernatorii, acei *legati Augusti propraetore*, oameni personali de încredere ai Caesarilor, cari supt Claudius cuceresc Britania, Tracia și Mauretania, supt Nero apără energic Dunărea, Rinul și Eufratul, iar supt Domițian reorganizează Moesia, împărțind-o în două și împănând-o cu armată. Toate aceste mărturii provinciale vorbesc dela sine și atenuiază în tot cazul, dacă nu o schimbă cu totul, detestabila părere ce ne făcusem despre urmașii lui Augustus.

Un număr mai restrâns de inscripții latine, care au ajuns până la noi, cuprind texte lungi și de o excepțională valoare istorică. Voi înșira aici câteva de o importanță într'adevăr deosebită¹⁶.

Cea mai veche este inscripția de pe *sarcofagul lui L. Cornelius Scipio Barbatus*, consul în a. 298 în. Chr., care

¹⁵ Pentru salvarea memoriei împăratului Tiberius, cf. bibliografia modernă la B. NIESE, *Grundriss der römischen Geschichte*, ed. 3, 1923, prelucrată de HOHL, în IWAN v. MÜLLER, *Handb. d. klass. Altertumswissenschaft*, Bd. III 5, pag. 310, nota 6-7, H. WILLRICH în *Klio* III (1903) 85 ss., 397 ss., a încercat să facă și din nebunul Caligula un împărat de treabă și mare om politic.

¹⁶ Cf. și E. KORNEMANN, *Die römische Kaiserzeit*, în GERCKE-NORDEN, *Einl. in d. Altertumswissenschaft*, p. 266-267 și R. CAGNAT, *Cours d'épigr. latine*, ed. 4, p. 294 ss.

ne face cunoscută campania biruitoare a acestuia împotriva Samniților și Lucanilor dela începutul ultimului război samnit și ne dă o probă de limbă arhaică, pe care n'o putem afla în literatura latină, care nici nu începuse. (*Corpus Inscr. Lat.* I, 6-7=DESSAU, *Inscr. Lat. Sel.*1).

Tot din epoca republicană, dela anul 186 în. Chr., datează fragmentele epigrafice, ce reproduc o scrisoare a consulilor prin care se face cunoscut un *senatus-consultum*, pentru *interzicerea celebrării Bacchanalelor* — acele sărbători licențioase — în Italia (CIL. I, 196=X, 104), iar dela anul 45 în. Chr. avem una din cele mai însemnate măsuri de organizație ale aceluia minunat administrator, care a fost Caesar, *lex Iulia municipalis*, pentru constituția orașenească din Italia, pe care se rezemă apoi regimul municipal din toată lumea romană (CIL. I^o 593=DESSAU, *ILS*, 6087).

Pentru epoca lui Augustus, spre a putea judeca cu mai multă competență întreaga operă de restaurare a ordinii și de nouă creațiune politică a acestui extraordinar bărbat de stat, avem un izvor epigrafic de primul rang, de o neobișnuită valoare. Este vorba de *Monumentum Ancyranum*, „regina inscripțiilor“, cum i se zice, comentată magistral de Mommsen și studiată și de răposatul Gr. Tocilescu, numită și *Res gestae Divi Augusti* (CIL. III, p. 796 ss.). Acest uriaș text epigrafic — ni s'au păstrat 286 rânduri latinești și 436 ale traducerii grecești — era gravat pe doi stâlpi de bronz din fața mausoleului său pe câmpul lui Marte, după care s'au făcut numeroase copii provinciale. Cea dela Ancyra, Angora Turcoilor de astăzi, a ajuns până la noi ca să ne

uimească prin măreția sa. Este într'adevăr *unic* pentru însemnătatea lui istorică, acest document autentic, care se înfățișează mai mult ca o dare de seamă a activității și a faptelor întemeietorului monarhiei imperiale, decât ca o inscripție funerară.

Dela August înainte și până la Gordian III pela 240 d. Chr. datează *Acta fratrum Arvalium*, care, în afară de protocolul faptelor membrilor acestui colegiu sacerdotal, sacrificii și reuniuni, cuprind și evenimentele mai de seamă ale imperiului și ale familiilor imperiale, sărbătorite de ei prin sacrificii. De aceea ele servesc ca un excelent mijloc pentru verificarea și emendarea datelor cronologiei imperiale (CIL VI 32338—32397).

Trec mai departe la discursul împăratului Claudius, păstrat pe o tablă de bronz găsită la Lyon și numit *de jure honorum*, pentru a fi primiți Galii în senat, ținut la anul 48 d. Chr. cu reminiscențe ale legendelor din epoca regală, ca de pildă identificarea lui Servius Tullius cu un războinic etrusc Mastarna (CIL. XIII 1668=DESSAU, ILS, 212). Interesantă este întreruperea senatorilor, căroră li se părea discursul cam prolix: „Tempus est iam, Tiberi Caesar Germanice“, începe unul, „este vremea acum Maiestate, să descoperi senatorilor, încotro tinde discursul tău, căci acum ai ajuns la hotarele extreme ale Galiei Narbonensis.“

Citez apoi *lex de imperio Vespasiani*, în care sunt înșirate diferitele puteri conferite împăraților la urcarea pe tron (CIL. VI 930); fragmentele epigrafice, care cuprind drepturile municipale ale orașelor de drept latin Salpensa și Malaca din Spania, *lex Salpensitana* și *lex Malacitana* din vremea lui

Domițian (CIL. II 1963, 1964=DESSAU, ILS, 6088-6089).

Printre numeroasele inscripții referitoare la armată, pe lângă diplomele militare și listele lungi — *laterculi militum* —, texte de mare preț pentru cunoașterea amănunțită a alcătuirii acestui formidabil instrument de războiu, merită o deosebită atenție vestita inscripție, mutilată, găsită în Numidia, care reproduce o cuvântare ne *adlocutio* — a lui Adrian *către trupele din lagărul dela Lambaesis*. Împăratul își exprimă mulțumirea sa pentru manevrele la care a asistat și formulează unele critici (CIL. VIII 2532=18042=DESSAU, ILS, 2487 și 9133).

Mai amintesc în sfârșit o *lex metalli Vipascensis* pentru administrarea unor mine din Portugalia pe vremea împăraților Flavii (CIL. II 5181), la care se adaugă apoi un regulament pentru aceleași mine din epoca lui Adrian.

Câte domenii de activitate omenească și câte evenimente importante îmbrățișează disciplina aceasta a epigrafiei în slujba și pentru interesul istoriei romane! Posedăm chiar și un kilometric tarif de prețuri maxime, vestitul edict *de pretiis rerum vendium*, dat de Dioclețian și de coregenții săi la tetrarhie în anul 301, de mare însemnătate pentru o exactă orientare în viața economică, comercială, și financiară, a epocii acesteia târzii imperiale.

Dar să revenim acum la lucruri, care ni sunt mai aproape și ne interesează mai mult prin urmare. Să arătăm anume în scurt și utilitatea inscripțiilor și a epigrafiei, greacă și latină, pentru viața antică a strămoșilor noștri, *Daco-Tracii*, și pentru istoria împrejurărilor politice din sud-estul european.

Am amintit mai sus ce date interesante se pot scoate din studierea numelor purtate de Traci în inscripții, cu privire la romanizare sau la rezistența lor națională față de romanism și de elenism. Dar e bine de știut că numele personale și geografice sunt pentru noi aproape singurele resturi ale limbii trace, documentate în marea lor majoritate de inscripții, iar în baza frecvenței numelor trace în monumentele epigrafice ale unei regiuni putem determina caracterul tragic al ei, cum am încercat a face în lucrarea mea „Granița de Apus a Tracilor”¹⁷ pentru Macedonia sudică și estică, pentru Peonia și Dardania.

În afară de precizarea acestor probleme de etnografie antică a peninsulei balcanice, inscripțiile grecești și latinești privitoare la Traci ne mai dau importante contribuțiuni pentru viața lor de toate zilele în contact cu administrația romană, cu colonii romani și cultura grecească; pentru divinitățile, cultele și sanctuarele lor naționale, pentru sincretismul zeilor indigeni cu frunzașii mitologiei greco-romane, precum și pentru rolul considerabil jucat de Traci în sec. III-lea ca soldați romani întru susținerea militară a imperiului, asupra cărui rol am insistat în teza mea de doctorat despre „Tracii în inscripțiile din Roma”, amintită mai sus într-o notă.

O serie de inscripții mai mari ne completează știrile istorice despre regatul Odryzilor din epoca clasică grecească (în Turcia europeană de astăzi), făcându-ne cunoscut pe regele

Ebry-zelmis, căruia un decret atenian îi acordă mari laude și privilegii la anul 386 în Chr., pentru amicitia lui sinceră și binevoitoare față de poporul atenian (MICHEL, 1445). Pentru relațiile de prietenie ale regilor odryzi cu Atena mai avem un tratat de alianță încheiat la a. 357, prin care trei dinastii odryzi, *Berisades*, *Amadocos* și *Kersebleptes*, se obligă alături de Atena să se ajute reciproc contra dușmanilor; apoi un alt tratat din anul următor, de mare importanță istorică, căci ne documentează acțiunea diplomatică a Atenei contra marelui ei vrăjmaș, Filip II al Macedoniei, prin alianța defensivă încheiată între cetatea apărătoare a libertății grecești și regele trac *Getriporis*, cu Peonii și cu Ilirii (IG. ed. min. I, 127=IG II 66 b). Lucrările lui Höck, Solari și Strazzulla despre regii Tracilor folosesc cu bune rezultate materialul acesta epigrafic, pentru a putea încheia un șir cronologic al dinastiilor odryzi dela 400 a. Chr. până la 46 d. Cr.

Inscripțiile și grafiti la locuri de pelerinaj sau vizitate de turiști, aflate în Egipt, împreună cu mărturiile a sumedenie de papiri, ne dovedesc prezența unui mare număr de Traci mercenari și cleruhi, coloniști rurali, în serviciul militar al dinastiei grecești a *Ptolemeilor*.

O mare inscripție greacă de lângă Salonic ne face cunoscută o puternică năvălire, în provincia Macedonia, la anul 117 în Chr., a Galilor Scordisci, însoțiți de neamul tragic al *Maedilor* din Rodope, conduși de șeful *Tipates*, cari au fost însă cumplit înfrânți de questorul M. Annii, laudat în textul monumentului (D I T T. *Syll.* 3, 700). Aflăm apoi dintr-o altă inscripție gre-

¹⁷ În Anuarul Institutului de Istorie Națională al Universității din Cluj, III, pp. 377-491 (cu două hărți).

cească, că unii dintre Traci, ai regelui *Sadalas*, rămăseseră credincioși Romanilor în războiul cu Mithridates și trimiseseră lui Sulla în Beoția, la anul 86, un contingent de cavaleri supt comanda unui *Amatokos*, fiul lui *Teres* (*REG.* XXXII, 1919, p. 320-337).

Continuând înșirarea documentelor acestora de mare valoare, amintesc o piatră mare din Dionysopolis (Balceic), care ne lămurește asupra relațiilor regelui dac *Botrebista* cu orașele grecești dela mare, supuse atunci puterii Dacilor. Textul ei, din 48 în. Chr., laudă pe un Grec isteț din *Dionysopolis*, Akornion, pentru serviciile aduse cetățenilor ca sol pe lângă Boirebista, în reședința lui, Argedava, pe care Akornion îl folosise și regele dac în urmă, pentru a putea încheia legături cu Pompei, în lagărul acestuia din Macedonia (*DITT. Syll* 3 672)¹⁸

De pe vremea lui Augustus (a. 19 în. Chr.) datează inscripția-elogiu a generalului *M. Vinicius*, pentru biruințele-i strălucitoare câștigate la Dunăre contra unor neamuri germanice, celtice și a tribului dacic al *Anarților*, expediții necunoscute nouă din alte izvoare. El e primul Roman, care a trecut mai întâiu peste Dunăre: „*primus trans flumen Danuvium... et Basternarum exercitum... Cotinos et Anartios fugavitque*“ spune lauda meritată a documentului (*DESSAU, ILS*, 8965).

Dar cea mai importantă inscripție păstrată, despre activitatea desfășurată de comandantii romani la Dunăre, folosită chiar de Lenain de Tillemont în a sa *Histoire des empereurs*, operă monumentală apărută pe la 1700 și

utilizabilă încă și astăzi, este piatra de mormânt a guvernatorului Moesiei, *Tib. Plautius Silvanus Aelianus*, găsită la Tibur. Pe vremea împăratului Nero, acest priceput general, cunoscut aproape numai din inscripții, a făcut următoarele mari și glorioase isprăvi, care statorniceau autoritatea imperiului roman la Dunărea noastră: „a mutat peste Dunăre“ adică la sud „mai mult de 100 mii de locuitori transdanuviani“, probabil Geto-Daci „spre a plăti tribut tezaurului; a înăbușit o mișcare a Sarmatilor, care abia se iscase, deși o mare parte din armată era trimisă în Armenia. A adus regi, până atunci necunoscuți sau dușmani ai poporului roman, pe malul sudic al Dunării, păzit de el, ca să-i silească a se închina steagurilor romane. A restituit regilor Bastarnilor și Roxolanilor pe fii lor prinși ori răpiți de dușmani, iar regelui Dacilor pe frații lui. Dela unii din aceștia a luat ostateci. Astfel a stabilit pacea provinciei și a lărgit hotarele ei, — e de înțeles probabil în sudul Basarabiei, numită mai târziu și Ad-Moesiam. „A făcut apoi și pe regele Schiților să ridice asediul cetății Chersones, care e dincolo de Borystenes, (râul Nipru)“. O întregă activitate ofensivă deci în contra barbariei dela nordul Dunării cu pătrunderi înspre răsărit, în Sarmatia, și cu un fel de suzeranitate și situație de arbitru între regii barbari ai Dacilor și dinastia Schito-Sarmatilor, cunoscută nouă prin această mărturie epigrafică și care se explică prin slăbiciunea regatului dac după moartea lui Boirebistas și până la ridicarea lui Decebal. (*CIL XIV. 3608=DESSAU, ILS*, 986.)

Nu mai puțin interesante și aproape unice sunt amănunțele despre terito-

¹⁸ =KALINKA, *Antitke Denkmaeler in Bulgarien*, 1906, no. 95.

riul coloniei grecești *Histria*, dezgropată și studiată de d. prof. V. Pârvan, la couda limanului Sinoe, în Dobrogea noastră. O inscripție bilingvă dela anul 100, la începutul domniei lui Traian, confirmă imunitatea și drepturile la pescuit ale Histrienilor, întemeiate pe scrisori ale guvernatorilor mai vechi ai provinciei Moesia și precizează limitele teritoriului rural al cetății, precum și situația fiscală a ei față de *portorium*, adică față de arendașul vămilor Illyricului. Bogatul comentariu istorico-topografic, cu care d. Pârvan însoțește publicarea acestei frumoase inscripții¹⁰, reprodusă apoi și în *Supplementum epigraphicum graecum* (I, no. 329), alcătuiește una din cele mai îmbelșugate motivări ale raportului epigrafiei cu istoria, cronologia și cu alte științe ajutătoare ale ei.

Amintesc mai departe cele două inscripții din Roma, care ne vorbesc de puternica năvălire a *Costobocilor*, un trib de Daci liberi, cari pradă în peninsulă până în Grecia, pe vremea lui Marcu Aureliu, precum și de prezența la Roma ca prizonieri sau ostateci a mai multor membri din familia regală a acestor Costoboci dacici (CIL. VI 31856=DESSAU, *ILS*, 1327 și CIL. VI 1801=DESSAU, *ILS*, 854).

Alte două lungi inscripții grecești ne dau informațiuni istorice de altă natură privitoare la viața provincialilor traci, informațiuni bogate și nu mai puțin interesante, pe care numai documentele originale, cum sunt cele epigrafice, ni le-au putut transmite. Este vorba mai întâiu de un edict al

unui guvernator al Traciei dela anul 202, care din ordinul împăratului Sept. Severus întemeiază un *emporium* la *Pizos*, E. de Philippopolis, și poartă, săpată în piatră, lista uriașă de nume, mai ales trace, un adevărat repertoriu onomastic cuprinzând 181 de locuitori noi ai așezării, aduși din nouă sate trace vecine (KALINKA, op. cit., 34). Edictul acesta, publicat și însoțit de un larg și întemeiat comentariu istoric și onomastic al învățatului tracolog Georges Seure, în *Bull. cor. hell.* din 1898, mai cuprinde o expunere generală a intențiilor imperiale de a organiza și romaniza provincia Tracia, apoi prescripțiuni cu privire la rangul și datoriile magistraților—toparhi—, la responsabilitățile lor, la recrutarea colonilor și privilegiile locuitorilor, la întreținerea clădirilor publice.

În sfârșit ultima inscripție, pe care o pomenesc de data aceasta, pentru a documenta câtă bogăție și variație de cunoștințe datorăm studiului epigrafiei, este o lungă și amănunțită jalbă a sătenilor traci din *Scaptopara*, pe Struma, în Bulgaria macedoneană de astăzi, lângă Giurmaia, locuită și de Aromâni. Se plâneau bieții oameni pe grecește în contra rechizițiilor nelegale făcute de soldații, cari se abăteau din drumul prescriș lor în marșuri. Ei înaintaseră petiția printr'un consătean al lor dela Roma, pretori-anul trac, ca atâția alții, *Aurelius Purrus*, însă rescriptul împăratului Gordian III, datat din anul 238 d. Chr., o îndrumă spre rezolvare la guvernatorul provinciei. Și e de mare preț inscripția aceasta și pentru amănuntele de natură biurocratică ce ne dă despre formalitățile cancelariei imperiale (DITT. *Sylloge*², 888).

¹⁰ V. PÂRVAN, *Histria*. IV. Inscriptiuni, p. 556 ss., n. 15-16, în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, XXXVIII, 1916.

Dar, în afară de serviciile incalculabile ce aduce epigrafia istoriei antice propriu zise, nu trebuie să uităm întrebările și îndreptările făcute *cronologic*, cu ajutorul listelor de arhonți și de funcționari greci, al *fastelor* consulare și al actelor triumfale și ale fraților Arvali dela Roma.

Și *geografia* a recoltat din mărturiile epigrafice mulțime de date topografice: nume de localități mărunte, care ne fac să cunoaștem astăzi nomenclatura geografică a împrejurimilor unor centre antice, dintre care citez aici *Histria* noastră, în legătură cu delimitarea săpată pe inscripția de mai sus, apoi *Philipopolis*, cu cele 15 sate, *vici* traci, citați într'o singură inscripție din Roma, ca adoratori ai unui Asclepius Zimidrenus, și în sfârșit marile centre trac din Macedonia răsăriteană — *Philippi*.

De mai mare însemnătate este însă epigrafia pentru *istoria dreptului* și a constituțiilor politice, dat fiind marele număr de inscripții, care ne dau note interesante despre dreptul public și privat sau despre organizarea statelor. Ele ne îngăduie o privire amănunțită în constituția și administrația ținuturilor mai îndepărtate de centrele vieții culturale și chiar a celor mai mici comunități, din cuprinsul lumii antice. Prin ele cunoaștem toate categoriile de funcționari cu ierarhia lor în toate domeniile publice.

Epigrafia greacă cuprinde în deosebi foarte multe *inscripțiuni juridice* și de stat: tratate politice, un șir întreg de legi, uneori o colecție mare ca la Gortyna, dispoziții de drept, sacral, *psefisme* adică hotărâri ale *ecleziei* — adunării poporului —, decrete ale senatului, multe din ele onorare,

acte ale funcționarilor și dări de seamă pentru cheltuieli, sentințe ale proceselor, liste de impozite, liste de cetățeni și funcționari, acte ale colegiilor particulare, etc. În toate aflăm dreptul în întrebuintărea lui publică și privată și de aceea categoriile acestea de inscripții alcătuiesc izvorul de căpetenie al dreptului antic. La Roma avem de aface cu *senatus-consulta*, legi romane, decrete ale magistraților, edicte și re-scripse ale împăraților, scrisori ale guvernatorilor de provincii.

Pentru *istoria religiilor* epigrafia ne dă amănunte despre unele culte naționale ale provinciilor, necunoscute de aiurea, cum sunt cele trace, celte, germanice, siriace, etc.; despre administrarea tezaurilor templelor, obiecte, persoane, instituții, obiceiuri rituale; despre răspândirea cultelor mistico-organice ale zeilor răsăritului (ex: Mithras, Isis și Osiris, Baal, Sabazios) și despre sincretismul religios al acestor divinități cu cele oficiale ale imperiului, precum și despre cultul împăraților și al zeiței Roma. Să mai amintesc în sfârșit miile de inscripții creștine din sec. III încoace, răspândite în tot imperiul, în amândouă limbile culte ale lumii antice.

Foarte mult datorește inscripțiilor *istoria culturală* cu studiile despre viața de toate zilele și despre viața socială a lumii greco-romane. Antichitățile private și-au îmbogățit materialul privitor la negoț și meserii, circulație, amestecul cosmopolit de populație, distracțiile publice. Citez o inscripție a unui celebru jokey la cursele de care din circ, Tracul *Avilius Teres*, care a câștigat peste 1000 de victorii la sfârșit secolului I și începutul celui de-al II-lea d. Chr.

Inscripțiile grecești ne-au păstrat mai ales diferite acte între particulari, ca testamente, contracte de închiriere, vânzare, danii, împrumuturi, amenzi, depuneri de fonduri, eliberări de sclavi, foi de zestre, ipotecă, etc. Inscripțiile ne introduc apoi în sistemul de asociații, așa de dezvoltat în antichitate, cu numeroasele și variatele colegii, unele cu rosturi religioase, iar altele corespunzând breslelor pe meserii. Ele ne îngăduie să pătrundem adânc în intimitatea vieții private și să-i cunoaștem gospodăria, indeletnicirile, obiceiurile și moralitatea ei. Ele ne destăinuiesc bucuriile și plăcerile, grijile și necazurile celor mulți din poporul de jos.

Chiar și modestele *inscripții funerare* ne ajută să scoatem concluzii din cele mai felurite. Din blestemele și amenziile, care amenință pe prihănitorii mormintelor, aflăm date interesante despre cultul și dreptul funerar, despre banii în circulație, despre perceperea amenzilor. Importanța sepulcralelor e covârșitoare pentru studiile asupra numelor antice, categoriile sociale, naționalitatea persoanelor respective, longevitatea lor, viața intimă de familie, ca și pentru sentimentele de pietate față de cei răposați, manifestate de obicei prin superlative. Citez de pildă inscripția pusă la Roma unui sclav dac, numit grecește Euprepes, adică „frumosul, cuviinciosul“, dar și *Diuppaneus*, cu numele dac purtat și de regele Decebal. Acest tânăr înaintaș al nostru, care murise la 18 ani, e lăudat de patronul lui ca: *optimus, sanctissimus, pientissimus, fidelissimus, karissimus*, (CIL. VI 16903). Un alt exemplu interesant, acesta însă de dragoste conjugală, este al unui *militiis*, secretar în administrația militară

din provincia Africa, care aduce trupul soției sale, moartă peste țări și mări tocmai în Dacia noastră: „per maria et terras retulit reliquias coniugis ex provincia Dacia“ (CIL. VIII 2772).

Foarte numeroase, cu miile, s'au păstrat pietre de acestea mormântale, mai ales în cele două capitale ale lumii antice, Atena și Roma. Cu cele din Roma, publicate în CIL. VI și în *Notizie degli Scavi* m'am ocupat de aproape, cercetând persoanele de naționalitate tracă și am însemnat atunci impresia penibilă ce mi-au lăsat, după ce-am străbătut cu privirea peste 20 de mii din ele: un nemăsurat cimitir de vieți umile și nevoiașe, adunate acolo din colțurile cele mai îndepărtate ale lumii romane și adăpostite pe veci în columbariile servitorimii familiilor nobile sau în acelea oferite de societăți de întreprindere.

Chiar și *arheologia clasică* e strâns legată de *epigrafie*, care descifrează inscripțiile de pe vase, statui și reliefe, temple, palate, monumente funerare și tot felul de clădiri, ajutând cu contribuția ei pentru determinarea epocii, a istoriei și autorului operei de artă sau chiar pentru identificarea unor construcțiuni arhitectonice, pe care altfel nu le-am ști ce sunt cu deplină siguranță, mai ales la dezgroparea ruinelor unui oraș întreg.

Și *istoria medicinei* își are o parte a sa în mărturiile epigrafice antice, prin câteva decrete onorare grecești pentru unii medici, documentându-ne interesante detalii despre istoria acestor cariere, apoi inscripțiile și stampilele medicilor *ocularii*, cari aveau o școală vestită în Galia, alte inscripții de medici și moașe din Roma, precum

și rapoartele — acele *iamata* — despre lecuirea miraculoasă a unor boli sau infirmități la sanctuarul lui Apollo și Asclepios din Epidaurus.

Epigrafia a adus însă contribuțiuni extrem de importante studiului *filologiei clasice* și al *limbilor antice* în general. Să ne gândim numai la faptul că inscripțiile sunt singurele documente ale unor limbi pierdute, ca cea hetită, lidiană, frigiană, liciană, cariană și etruscă, tracă (din care ne-au rămas numai 2 scurte rânduri pe două inele), mesapică și venetă, ambele dialecte ilirice. Cele mai vechi texte latinești, într'o limbă abia descifrabilă, le avem săpate pe cipul descoperit în forul din Roma, pe o fibulă și pe un vas.

Pe baza inscripțiilor s'au putut face hărți exacte ale dialectelor grecești pe regiuni și ale limbilor și dialectelor italice, s'au putut alcătui gramatici ale dialectelor grecești și studii dialectului umbro-oscic din Italia, ca și limba latină vulgară din vremea imperială cu particularitățile ei provinciale.

Textele epigrafice au îmbogățit considerabil lexicul grec și latin prin cuvinte nouă și expresiuni unice, neate-

state la autori, și tot ele au făcut cu puțință numeroasele cercetări moderne de toponimie și onomastică. Din punct de vedere pur literar, inscripțiile ne-au păstrat prea puține pasagii din autorii antici. În schimb le datorăm o colecție întregă de „*epigrammata graeca*“, publicate de Kaibel și de „*carmina sepulcralia*“, adunate în volum de Bücheler.

Legăturile multiple ale epigrafiei cu atâtea discipline și științe deosebite înșirate până acum ne îndrumază către această definiție a ei: *un adevărat manual de antichități greco-romane* pe baza inscripțiilor, cu un cuprins mult mai larg decât simpla descifrare a semnelor și a formulelor inscripțiilor. Prin hermeneutica ei, adică interpretarea istorică a inscripțiilor, epigrafia ne mijlocește o cunoaștere mai realistă a antichității clasice, corespunzând mai bine spiritului modern al cercetărilor de specialitate, care tind mai mult spre adevăr, decât spre frumos. Tot mai mult se accentuează factorii economici, sociali și culturali ai umanității antice, iar față de reconstituirea istoriei numai pe baza literaturii clasice, s'a impus în ultima jumătate de veac studierea multimei de documente epigrafice, ieșite la iveală prin săpături și explorări arheologice.

